

Introduktion til Danne-Virke

af William Michelsen

I

Den for Grundtvig-forskningen vigtigste af de mange publikationer i 200-året for Grundtvigs fødsel er genudgivelsen af det tidsskrift, han skrev og udgav i 1816-19 under titelen Danne-Virke. I sin nye dragt er disse 4 bind, som oprindeligt Det danske Sprog- og Litteraturselskab havde planlagt at udgive, både solidere og lettere at læse end originalens skrøbelige trykpapersudgave. De er tillige en bibliofil nydelse at betragte og gennemblade. Det fotografiske optryk er rensat for det grå papirs mange ujævnheder og pletter og gengivet på gul-tonet skrivpapir, indbundet i svagt marmorert omslag med originalens tryk i guldtryk på forskelligfarvet baggrund: rød, grøn, blå og mørkegrå. Bag udgivernavnet AKA-print skjuler sig grafikerens *Jørn Bergmann*, der til daglig arbejder på Aarhus Universitet. Hans fine arbejde er en gave til Grundtvig-studiet.

Tidsskriftets indhold er digte, historiske og kritiske artikler og filosofiske betragtninger, for en stor del ikke tidligere genudgivne. Er det nu umagen værd for læseren at vænne sig til de »gotiske« bogstaver og fordybe sig i disse tekster? – Digtene er vel det, man først forsøger sig med, heriblandt det dramatiske digt *Paaske-Lilien* der her så lyset første gang. Men der er dunkle ting iblandt, f.eks. de digte til Jens Baggesen, som *Aage Henriksen* har dechifreret i tidsskriftet *Kritik* 1968 (genoptrykt i hans bog *Gotisk tid*).

Dernæst kommer Grundtvigs langtudspundne prosa, som ikke bør læses for hurtigt, men netop i det tempo, som dette format og dets linielængde gør naturligt. Først programartiklen *Om dansk Poesie, Sprog og Historie*, så måske den kritiske artikel *Om Digterne Baggesen og Oehlenschläger* og præsentationen af den første udgave af det old-engelske digt *Beowulf*, som i år to gange er genoversat

til dansk. Grundtvigs oversættelse fra 1820 var den første. – Men hvorledes vil det gå læseren med de filosofiske betragtninger, som Grundtvig først kaldte afhandlinger? – Vil de virke som »en kvælende Røg«, som det konkurrerende tidsskrift *Athene* kaldte dem? – Eller er de virkelig »hvasse Spyd, indviklede i Bomuld«, hvilket Grundtvig selv skrev, at de er?

En introduktion, i særdeleshed til disse betragtninger, for nutidige læsere, vil under disse omstændigheder være ikke blot rimelig, men nødvendig. Dette tidsskrift indeholder fundamentet for Grundtvigs tænkning.

Det var ikke Grundtvigs hensigt at deltage i den filosofiske debat, der førtes i europæisk litteratur, men at *betragte* den fra et synspunkt, han selv kaldte historisk, men som man i dag måske snarere vilde kalde antropologisk. Grundtvig så det nemlig som videnskaberne hovedopgave at give en nærmere bestemmelse af, *hvad et menneske er*. Ud fra dette synspunkt måtte ifølge Grundtvig også digtningen betragtes. At han var og blev kristen, stak han ikke under stolen; men synspunktet er ikke desto mindre historisk og antropologisk, idet han afviser enhver systematisk filosofi eller teologi.

Vil man i dag anerkende et sådant synspunkt? – Man kan i hvert fald ikke forstå Grundtvigs tænkning uden at konstatere, at han faktisk havde det.

Det er imidlertid nødvendigt at huske, at Grundtvig 15 år senere (i 1831) ændrede sin holdning til den samtidige videnskab på et meget væsentligt punkt. I slutningsordene til sit skrift »Om den Clausenske Injuriesag« bad han sin teologiske hovedmodstander anerkende den grundsætning: »altid at unde Næsten samme Frihed, som Man selv gjør Krav paa, og altid at lade haant om kiødeligt Ryg-Styd i aandelig Kamp!« (Udvalgte Skrifter V s. 264). Han kom dermed til det princip, han i sin Nordens Mythologi 1832 udtrykte således, at han ved siden af sit eget kristne standpunkt anerkendte et »naturalistisk«, som enten kunde være »med Aand« eller »uden Aand«, og som han derfor *enten kunde samarbejde med eller måtte bekæmpe* – men aldrig med andet end åndelige våben: »med Ord og med Aand« (som det hedder i det indledende »Rimbrev til nordiske Paarørende«). Hans syn på »Kirke, Stat og Skole«, dvs. religion, politik og videnskab blev

derved et andet end i Danne-Virke. Men hans antropologiske synspunkt på, hvad et menneske er, forblev det samme. Det ændredes heller ikke af, at hans *kriterium for, hvad der er sand kristendom*, i 1825 ændredes fra det lutherske skriftprincip til den apostolske trosbekendelse.

Et forarbejde

Da Grundtvig i 1815 havde sat punktum for striden med H. C. Ørsted, i hvilken han mere optrådte som præst end som videnskabsmand, var det hans hensigt at koncentrere sig om oversættelsen af Snorres og Saxos kongesagaer og iøvrigt fortsætte sit arbejde som digter og historiker. Hertil er tidsskriftet Danne-Virke bestemt. På overgangsstadiet til denne nye periode ligger en række manuskripter, dels på dansk og dels på tysk, hvoraf et enkelt med titelen »*Grenzen der Menschheit*« blev trykt i Grundtvig-Studier 1984. Det formulerer kort Grundtvigs opfattelse af forholdet mellem religion og filosofi eller kristendom og videnskab. Men det gælder om dette manuskript, hvad Grundtvig langt tidligere selv indså i en dagbogsoptegnelse, at når han vil skrive kort, bliver resultatet dunkelt: *Brevi esse laboro, obscurus fio*. En tolkning deraf kan derfor være egnet som indledning til en nærmere omtale af Grundtvigs »Betragtninger over Menneske-Livet i det Hele«, som det hedder i forordet til 4. bind af Danne-Virke.

Man kunde kalde dette manuskript en skitse af Grundtvigs *religionsfilosofi*, hvis man ved dette ord forstår hans opfattelse af religionen som en nødvendig og fundamental bestanddel af ethvert menneskes opfattelse af tilværelsen og sig selv i den. Han vidste nok, at nogle mennesker ingen religion har (og nogle af dem heller ingen religion vil have). Og efterhånden som han indså, at det er umuligt og urimeligt at ville tvinge mennesker til at have den samme tro, som han selv fastholdt, forstod han, hvor nødvendigt det er at give mennesker frihed både til at sige ja og til at sige nej til at tro på nogen Gud. Men det varede længe – til 1832, som derfor er og bliver et afgørende år i hans personlige

udvikling og hans forfatterskab. Og det er nødvendigt at gøre sig klart, at han samtidig adskilte dette spørgsmål om *troen* fra den *anskuelse* om tilværelsen og menneskets stilling i den, han selv sluttede sig til. Det er særlig vigtigt at forstå, at det var denne *anskuelse* (og ikke *troen*), han satte som betingelse for et kulturelt samarbejde med andre. – Religionen var for Grundtvig en uundværlig bestanddel af menneskelivet, fordi det er umuligt at forstå virkeligheden uden at indrømme, at det ikke er os, der har skabt tilværelsen, men tilværelsen, der har skabt os – hvordan det nu end er gået til.

Vel er dette manuskript formet som et sidste indlæg i striden om Schellings filosofi. Det var nemlig den, der havde sat Grundtvigs tanker i gang om forholdet mellem »Philosophie und Religion«, som titelen lyder på et lille skrift af Schelling fra 1804, der bl.a. fik betydning for Grundtvigs fortolkning af den nordiske mytologi i hans ungdom – altså af en ikke-kristen religion. Men netop derfor er dette manuskript (ligesom Goethes digt med samme titel) tænkt som en principiel betragtning over de grænser, mennesket ikke kan overskride i sin tænkning. Alligevel vedgår Grundtvig tydeligt nok, at han skriver for kristne mennesker, idet han direkte henviser til Johannesevangeliet. Hans grundtanke er nemlig, at de grænser, som den logiske tænkning må drage for menneskets muligheder i den virkelige verden, stemmer med, hvad Bibelen siger om menneskets skabelse.

Manuskriptet består af 11 ulige lange afsnit, der i den danske oversættelse er brudt op i noget mindre afsnit. De 11 afsnits temaer er:

1. Menneskets gåde.
2. Hvad er mit Jeg?
3. Er den rette løsning idealistisk eller materialistisk?
4. Kan mennesket erkende den absolutte væren?
5. Den kristne menneskeopfattelse.
6. Hvad betyder ordet »Menneskesønnen«?
7. Hvad er sandt og hvad er usandt i Schellings filosofi?
8. Illusionen i Schellings naturfilosofi.
9. Hvorledes kan denne illusion afsløres?
10. Kan evangeliet ses som en profeti om naturfilosofien?
11. Hvorledes forsøgte oldtidens gnostikere at løse samme problem?

I de første fire afsnit eller »kapitler« er problemstillingen rent filosofisk: hvorledes må mennesket defineres, og hvori består dets filosofiske muligheder for at forstå sig selv? – De to næste fremstiller i største korthed den kristne opfattelse af mennesket og af Jesus som »Menneskesønnen«. De følgende fire »kapitler« indeholder Grundtvigs vurdering af Schellings filosofi: det sande og det løgnagtige deri. Det afsluttende afsnit viser, at striden mellem Schellings naturfilosofi og det kristne evangelium i sine hovedtræk gentager striden mellem oldtidens gnostikere og kristendommen.

Når man følger denne, Grundtvigs egen inddeling, bliver tankegangen meget klar: rent filosofisk, dvs. videnskabeligt, er det umuligt for mennesket med sine sanser, især synet, at påvise andet, end at mennesket er en krop. Vil en filosof hævde, at han har en særlig sans til at se mennesket som idé, må han reducere andre til en art aber, og så er det ikke begrebet menneske, han har defineret, men to forskellige menneskearter.

Kan filosofen da i stedet deducere begrebet menneske fra den absolutte *væren*? – Nej, eftersom han kun er et menneske, og mennesket kan overhovedet ikke erkende den absolutte væren, eftersom det – såvel som alt i den verden, det lever i – ikke er bestandigt, men foranderligt, befinder sig i en stadig *vorden*, muligvis på vej hen imod den absolutte væren, men uforvekslelig med den. Her er menneskets grænser, som det allerede kunde læses i Goethes digt »Grenzen der Menschheit«.

Mennesket er altså ikke i stand til at give en logisk, forstandsmæssig løsning af sin gåde. Grundtvig anviser i stedet en mytisk: den, der gives i 1. Mosebogs to fortællinger om skabelsen i denne bogs kapitel 1 og 2.

Hvorledes har nu kristendommen udarbejdet denne mytiske forklaring af menneskets gådefulde væsen? – Det kan læses ud af indledningen til Johannesevangeliet: mennesket er skabt af en klump jord, som Gud har indblæst sin livsånde (1. Mos. 2.7). Dette forklarer, at mennesket ikke *blot* er en krop, men har noget af skaberens livsånde i sig. Johannesevangeliet siger, i overensstemmelse med 1. Mosebog, at det er Ordet, ved hvilket Gud har skabt ikke blot mennesket, men hele verden. Det var Ordet, der *talte ud af Guds mund* (på tysk: »ent-sprach«), og som skabte et menneske, der svarede til det. Gud var identisk med Ordet, som

indeholdt livet, der blev menneskenes lys. Alt dette gjaldt også den nyskabelse af menneskene, der kom med Jesus, der selv var søn af et menneske: »Ordet blev kød« dvs. en krop, men en krop, som kunde se sin Fader, nemlig Gud, og hans livsånde i sig selv, altså legemligt menneskesøn og åndeligt Guds søn, hvilket Grundtvig i sin tids filosofiske sprog udtrykker således, at hans fornuft blev sig »den evige idé«, gudsbilledet (»des göttlichen Ebenbildes«), bevidst. I en sand, levende anskuelse af sig selv omsluttede han (Jesus) det evige liv uden at udelukke noget, som hørte dertil, fordi guddommens fylde boede ikke blot åndeligt, men også legemligt i ham.

Det var denne menneskesøn og Guds søn, der nyskabte det faldne menneske, der havde tabt det gudsbillede, hvori det oprindelig var skabt, dvs. den evige idé, som det skulde ligne. Jesu evangelium var altså en genoprettelse af menneskets oprindelige skabelse, fordi Gud trods menneskets utroskab mod ham forblev trofast mod det. I tidens fylde gjorde han ved Jesu historiske fremtræden den guddommelige natur menneskelig for igen at løfte den menneskelige natur op til sig og optage den i sig.

Således fortolker Grundtvig de citerede ord fra Johannesevangeliet. Men Grundtvig bruger ikke ordet »myte« om de to skabelsesberetninger fra 1. Mosebog (og skelner ikke mellem dem) for ikke at ligestille dem med de græske eller nordiske myter. Og denne skriftfortolkning er vel at mærke tydeligt adskilt fra de foregående afsnits filosofiske overvejelser over menneskets grænser, nemlig ved ordene: »Wenn wir nun aber, als Christen ...«

Men den er også tydeligt adskilt fra den følgende kritik af Schellings filosofi (selv om Grundtvig ikke kan dy sig for adskillige hib til Schelling i de foregående afsnit). Grundtvigs hensigt er nemlig, modsat Schellings, at *adskille religion fra filosofi*. Der var i hele Grundtvigs levetid en gennemgående tendens til at sætte filosofi og videnskab i religionens, specielt kristendommens sted. Schellings filosofi var ifølge Grundtvigs erfaring det farligste eksempel herpå. Tilslutningen til den bekræftede Johannesevangeliets ord om menneskesønnen, der var Guds søn, Ordet, der blev kød: »han kom til sit eget, og hans egne tog ikke imod ham.« Underforstået: de foretrak at sætte filosofi i religionens sted. – Mennesket er ifølge Bibelen evigt og guddommeligt i kraft af *det levende Ord*, som er Guds skaberord. Men dette Ord er tillige Guds Søn

og sandheden om verden og mennesket. Hvis det var dette, der lå i Schellings tale om den evige idé, som er forudsætning for alt, så vilde denne tale være sand. Men således er denne tale jo slet ikke blevet forstået. Man har ikke villet se mennesket som skabt i Guds billede, men tværtimod Gud som skabt i menneskets billede. Men det vil jo sige: skabt af den tomhed og intethed, som mennesket er, når man kun betragter det som en forgængelig krop: »ein Vorbild dessen was nicht ist«.

Det sande er altså vendt om til et løgnagtigt eventyr, nemlig at lyset skulde have mørket til sin moder, at sandheden ikke skulde udelukke løgnen, og at et Intet ved egen kraft skulde kunne hæve sig til et Noget, dvs. at sandheden skulde kunne udvikle sig af løgnen som dens grundelement.

Men det forbliver ligefuldt sandt, at forholdet mellem det time-lige og det evige ifølge Grundtvig for første gang er blevet forstået i Schellings filosofi. Det er dette forhold, Grundtvig kalder »menneskelivets gåde«. Det ligger i og for sig i læren om Jeget, der sætter Ikke-Jeget (en tanke, der oprindeligt er fremsat af Fichte, som Grundtvig ikke nævner, men som er udgangspunkt for Schellings filosofi). Men denne sandhed er, siger Grundtvig, kommet til verden som et dødfødt barn, fordi det blot reflekterende jeg gjorde en skygge af sig selv til sin skaber. Tanken om Jeget, der sætter Ikke-Jeget, kan kun blive sand, hvis det er det almægtige, guddommelige Ord, som er ideen om det Jeg, der omfatter alt åndeligt og skaber alt legemligt. Når man berøver det alt guddommeligt liv og tryller det ind i den jordiske individualitet, er det som at reducere det guddommelige Jeg i profeterens taler til en blot talefigur – og dog tilskrive det alt, hvad det siger om sig selv.

Som tænker har man valget mellem at fornægte sig selv og forgude sig selv, siger Grundtvig. Det var det sidste, naturfilosofien gjorde, fortsætter han, og dette er netop den naturlige anskuelse for det sig selv modsigende menneskeliv, erklærer han. Det er ikke vanskeligt at indse, at det er ganske illusorisk at fortolke kristendommen på denne måde; men mange har været fortryllet af denne fortolkning. Vanskeligheden ligger i at overbevise dem, der har ladet sig fortrylle af denne fortolkning, om, at den kun er en illusion. – Det er indlysende, fortsætter Grundtvig, at naturfilosofien ikke hidtil har gjort sådanne mirakler, som Jesus og hans

disciple. Men man kan jo nøjes med at kræve åndelige mirakler. Naturfilosofferne vilde da komme i samme situation som gnostikerne i oldtiden. De fik svært ved at forklare opfyldelsen af de gammeltestamentlige profeters taler. Men tilsvarende krav måtte man i dag stille til naturfilosofien, hvis den stadig vil sætte sig i religionens og evangeliets sted, slutter teksten.

Man kan undre sig over, at Grundtvig har ladet dette manuskript ligge mellem sine papirer. Men man kan også spørge sig selv, hvilken virkning det vilde have haft på en tysk læsekreds. Rimeligvis ingen. I Tyskland var Schelling kommet i modsætning til både Fichte og sin ældre ven *Hegel*, hvis *Phänomenologie des Geistes* var udgivet allerede 1807, og som tog klart afstand fra Schelling. – Betragtningen har alligevel stor interesse for forståelsen af Grundtvigs tanker. Dens omtale af »den kritiske filosofi« må gælde *Kants Kritik der reinen Vernunft* (1781), som Grundtvig først må have læst i 1815 (se herom min artikel om »Grundtvig og hans samtids tænkemåde« i *Grundtvig-Studier* 1979, spec. s. 25f). Grundtvigs *Udsigt over Verdens-Krøniken* 1817 forholder sig derfor ganske anderledes kritisk til både Kant og Fichte end hans *Kort Begreb af Verdens Krønike* 1812. Og Hegels filosofi blev først indført i dansk åndsliv med *J. L. Heibergs* afhandling om den menneskelige frihed fra 1825. – Grundtvigs filosofiske betragtninger i tidsskriftet *Danne-Virke* 1816-19 træder altså i stedet for et eventuelt filosofisk-teologisk forfatterskab på tysk. Det var ikke hans hensigt at deltage i den tysksprogede filosofiske debat, men at advare mod den tyske idealistiske filosofis indflydelse i Danmark. Han måtte imidlertid – især når han også tog afstand fra Kant – formulere sit eget *alternativ til denne filosofi*. Det var det, han gjorde med sine »Betragtninger over Menneske-Livet« i *Danne-Virke*.

Navnet på tidsskriftet har altså ikke blot nationale associationer eller konnotationer, men især historiske og antropologiske: det har til hensigt at værne Danmark mod åndsstrømninger sydfra – ligesåvel i samtiden som i fortiden. Åndsstrømninger, der går ud fra en for Danmark fremmed menneskeopfattelse, der dominerer europæisk filosofi: den absolutte idealisme, dvs. mennesket op-

fattet som et absolut uafhængigt individ, med en fornuft, der skaber sin egen indre verden og derved bliver i stand til at beherske den ydre verden – trods de nederlag, denne menneskeopfattelse både politisk og militært havde lidt gennem den franske revolution og Napoleonskrigene. I stedet vilde Grundtvig sætte den menneskeopfattelse, der viser sig i »Dansk Poesie, Sprog og Historie«, som titelen lyder på tidsskriftets indledende artikel. Det filosofiske sigte antydes med et samtidigt udgangspunkt i en artikel »Om det Philosophiske Aarhundrede«, der indleder tidsskriftets 2. hæfte, der indeholder Grundtvigs kritik af 1700-tallets filosofi og menneskeopfattelse. Hans alternativ dertil er gemt til 2. bind, der begyndte at udkomme allerede i november 1816, og hvis første hæfte indeholdt Grundtvigs nye opfattelse af »Videnskabeligheds Forhold til Erfaring og sund Menneske-Forstand«, en artikel, der helt omvurderer den opfattelse af engelsk erfaringsfilosofi, han havde udtrykt i Verdens-Krøniken 1812. I de følgende hæfter af samme bind, der udkom i løbet af foråret 1817, står den centrale filosofiske betragtning »Om Mennesket i Verden«, der først blev genudgivet 1983 og derfor hidtil har været meget lidt kendt. Om efteråret udkom Verdens-Krøniken 1817, hvis forord indeholder Grundtvigs væsentligt reviderede syn på historieskrivningen, og hvori der mht. menneskeopfattelsen direkte henvises til Danne-Virke.

Endnu i 1817, 300-året for begyndelsen til Luthers reformation, udkom hele 3. bind af Danne-Virke, der indledtes med den ironiske betragtning: »Napoleon Bonaparte, (en Mythe)«, hvori Grundtvig viser, hvortil det kunde føre at betragte en endnu levende historisk person som en digtet myte på grundlag af en idealistisk historieopfattelse. Der hentydes heri ganske vist til fortolkninger af nordisk og græsk mytologi, men kun med navnene Bayle og Voltaire til fortolkninger af Bibelen og kristendommen. – Af filosofiske betragtninger indeholder bindet to: »Om Sandhed, Storhed og Skønhed« og »Om Aabenbaring, Kunst og Vidskab«, hvori Grundtvig forsøger at udrede sit principielle syn på æstetik og religion. I en tredje artikel, »Et Par Ord om Oldgranskning«, tager Grundtvig nu endelig stilling til sin egen tidligere beskæftigelse med nordisk mytologi, hvorefter følger et eksempel på, hvordan han nu betragter en enkelt gammel nordisk myte, nemlig myten om Fornioter og dens forhold til de nordiske

folks ældste historie: han mener ikke, at »denne Stamtavle skulde være en skjult Kultur-Historie«, men tør ikke nægte, at den kan have forbindelse såvel med »uhistoriske« sagn om de nordiske forfædre som med Asalæren. – At han stadig selv kunde skrive digte i mytologisk form, viste han ved et 80 sider langt digt i dramatisk form under titelen »Ragna-Roke, (et dansk Æmter)«, dvs. et eventyr, der afslutter 3. bind. – 4. bind af Danne-Virke begyndte at udkomme i april 1818, men sidste hæfte og forordet dertil, hvormed hele tidsskriftet slutter, kom først i januar 1819, omend fortalen er dateret 30. december 1818. Det indeholder ingen egentlig filosofiske betragtninger, men 3 lange artikler, tildels i dialogform, »Om Kirke, Stat og Skole«, og desuden Grundtvigs indlæg i striden »Om Digterne Baggesen og Oehlschläger« og »Om Publicum og Publicums Domstoel« samt udkast til hans oversættelse af »Bjowulfs-Drapen«, som udkom næste år. Iøvrigt var det i 1818, Grundtvigs oversættelse af Saxo og Snorre begyndte at udkomme; de blev først færdige i 1823. – De år, hvori Danne-Virke udkom, kan ses som et højdedrag i Grundtvigs forfatterskab før 1824, da digtet »Nyaars-Morgen« udkom. Udover de her fremhævede filosofiske betragtninger indeholder Danne-Virke en lang række digte, videnskabelige artikler af historisk indhold og oversættelser af historiske kildeskrifter. Af sprogvidenskabeligt indhold er artiklen »Om Ordsprog« (gennemgået af Bodil Schmidt i Grundtvig-Studier 1980). Grundtvig har i Danne-Virke vist, at han var både digter, tænker og videnskabsmand. Det er især hans indsats som tænker, der her skal undersøges.

Af tidligere behandlinger må fremhæves Henning Høirups disputats »Grundtvigs Syn paa Tro og Erkendelse« fra 1949, Hellmut Toftdahl: »Kierkegaard først og Grundtvig så«, Helge Grell: »Skaberordet og billedordet«, og Henrik Fibæk Jensen: »Grundtvigs erkendelsesteori« (Grundtvig-Studier 1979). – C. I. Scharlings »Grundtvig og Romantiken, belyst ved Grundtvigs Forhold til Schelling« fra 1947 behandler, som det fremgår af titelen, hovedsagelig den periode af Grundtvigs forfatterskab, der går forud for 1816, da Danne-Virke begyndte at udkomme.

Grundtvigs kritik af 1700-tallets menneskeopfattelse begynder allerede med den første sætning i programartiklen »Om dansk Poesie, Sprog og Historie«. Han refererer 1700-tallets syn således:

poesien er en efterligning af grækere og romere, franskmænd og tyskere, sproget er enten en tysk eller islandsk dialekt, der er udartet i tidens løb, og historien bygger på islandske, tyske, franske, engelske, måske endog russiske krøniker og almanakker. – Hvad sproget angår, fik Grundtvig svar af Rasmus Rask, hvem han svarede med stor respekt under overskriften »Til Læseren«, 1. bind s. 297–306. Grundtvig fastholder imidlertid, at man – »heri som i Alt undtagen Maskinvæsenet« – tager fejl ved at følge 1700-tallets oplysning. Det ses af hele bindet, at Grundtvig til »det attende Aarhundredes Philosophie« regner både Christian Wolf og Fr. W. Schelling; så hans protest kan ikke opfattes som noget forsvar for Kant og hans efterfølgere. – Resten af artiklen er Grundtvigs første karakteristik af, hvad der er ægte dansk, hvilket Grundtvig afleder af modersmålet og historien.

I dag kan enhver se, at Grundtvig ved at slå på de nationale strenge virkelig fandt genlyd i det danske folk. Men denne virkning af hans forfatterskab tilhørte i 1816 fremtiden; den var *ukendt*, og ingen kunde vide, hvad forfatterskabet vilde føre til. Men fremhævelsen af det *danske* var også noget nyt deri. Det var *Nordens* mytologi og *Verdens* krønike, der havde vakt opsigt, og da han påtog sig at oversætte *Saxos Gesta Danorum*, havde han samtidig påtaget sig oversættelsen af *Snorres norske kongesagaer*, *Heimskringla*, støttet af Samfundet for *Norges* Vel. At være dansk uden samtidig at være nordisk var for Grundtvig i 1816 noget nyt, og det er dette nye begreb, han i programartikelen formulerer – og gør det ved at henvise til danskernes kærlighed til deres eget sprog og mangel på lyst til at udvide deres land udover dets gamle grænser. Dette begreb om danskhed afleder han af de historiske kilder til Danmarks historie, som han derfor udbreder kendskabet til ved optryk af et udvalg af Rimkrøniken med kommentarer og oversættelser af islandske tekster.

Men Grundtvigs formulering af begrebet danskhed er tillige en protest mod en menneskeopfattelse, som ser bort fra de sproglige og nationale forskelle i litteratur og historie. Heri ligger det universelle synspunkt bag indskrænkningen af det nordiske til det danske. Det er ingen fornægtelse af det nordiske, men en præcisering af det danske. Og det er ikke i strid med hans kamp for kristendommen: indførelsen af kristendommen og reformationen er afgørende træk i den historiske skitse, hvormed han illustrerer og begrunder sin karakteristik af danskheden.

Dette universelle og principielle standpunkt begrunder han så i artikelen »Om det filosofiske Aarhundrede«, der ganske vist begynder spøgefuldt – ved at erklære Holbergs Niels Kliim for et satirisk billede af 1700-tallets filosofi – men fortsætter ganske alvorligt med at definere grundbegreberne i hans egen filosofi. En fortolkning vil følge i Grundtvig-Studier 1986.